

БЪЛГАРСКАТА ЗЕМЯ И НЕЙНИТЕ ПРИРОДНИ ДАДЕНОСТИ СПОРЕД ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКИТЕ ИЗВОРИ – ОТ КРАЯ НА XII В. ДО XIV В.

**Гл. ас. Емилия Вачева
Катедра „История, философия, социология”
Стопанска академия „Д. А. Ценов” –Свищов**

Резюме: В настоящата статия се разкрива представата за българската държава и нейните природни дадености в западноевропейските извори за периода кр. на XII-XIV в. За постигане на тази цел се анализират и систематизират публикуваните у нас извори от западен произход – хроники, истории, пътеписи, космографски описания, доклади, географски карти, портолани и др. В тях са отразени впечатленията и познанията на западния летописец за границите на българската държава и нейните природни дадености. Те разкриват, че българите и тяхната земя намират достойно място в трудовете на западноевропейските автори.

Ключови думи: хроники, истории, географски карти и портолани, геополитическо положение, природни дадености, кръстоносни походи, западен човек, „Българска гора”, плодородие.

BULGARIAN LAND AND ITS NATURAL RESOURCES – LATE 12TH CENTURY – 14TH CENTURY

**Head Assist.Prof. Emiliya Vacheva
Department of History, Philosophy, Sociology
Tsenov Academy of Economics – Svishtov**

Abstract: The author of this article has made an attempt to reveal how the Bulgarian state and its natural resources have been described in West European sources of information during the period from the late 12th century to the 14th century. In order to achieve the aim of the article the West European sources of information published in Bulgaria have been analyzed and systematized, incl. chronicles, stories, travelogues, cosmographic maps, reports, maps, portolans, etc. They reveal the impressions and knowledge of western annalists and chroniclers on the borders of the Bulgarian state and its natural resources. They also show that Bulgarians and their land occupy a worthy place in the works of western authors.

Key words: chronicles, stories, maps, portolans, geopolitical position, natural resources, the Crusades, Western man, “Bulgarian Forest”, fertility

Българската земя и нейните природни дадености според западноевропейските извори – от края на XII в. до XIV в.

Гл. ас. Емилия Вачева
Катедра „История, философия, социология”
Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов

Темата за българската земя и нейните природни дадености е твърде значима за историческата география, политическото и стопанското минало на Втората българска държава. За това свидетелстват както сведенията в съществуващите извори, показващи интереса на западноевропейските книжовници към България и българския народ, така и многобройните научни изследвания върху отделни въпроси, свързани с нея.

В настоящата статия се разкрива представата за българската земя и нейните природни дадености в западноевропейските извори за периода от края на XII до XIV в. Това ще позволи да се очертае по-ясно образът на България в западноевропейската книжнина. Обзорът се гради на базата на публикуваните у нас извори от западен произход – хроники, истории, доклади, географски карти и портолани и др.

При структурирането на темата се съвместява хронологическия със структурно-тематичния подход. За да се осъществи това материалът е систематизиран и анализиран в два параграфа.

При оценяване значението на западните извори, тяхната достоверност и актуалност в работата, са привлечени извори от по-късен период, а също така и впечатленията на някои византийски автори.

По време на първите три кръстоносни похода (1096 г., 1147 г. и 1189-1190 г.) започва прякото запознаване на европейския Запад с българите и тяхната земя. Кръстоносците, поели пътя към Светите места, за да ги спасят от мюсюлманите, преминават през Балканския полуостров, в частност българските предели. Натрупаните впечатления и знания те оставят в редица хроники и истории.

Географската информация за България и нейните земи се съдържа в редица запазени пътеписи, космографски и географски описания за Източна Европа, както и в географските карти и портолани, които през този период получават широко разпространение¹.

§1. Географски представи за българските земи

За историците от първите два кръстоносни похода българските земи се разпростират на запад от Драч към вътрешността на Балканския полуостров, а на северозапад – от Белград и т. нар. Българска гора². Участниците в Третия кръстоносен поход дават по-определени данни за пределите, които влизат в българската държава³. В “История на похода на император Фридрих”, като

¹ Гюзелев, В. Българските земи в чуждестранните географски представи през XIII – началото на XV в., – ВИС, 53, 1984 г, кн.2, с. 17.

² Пак там.

³ За преминаването на Третия кръстоносен поход (1189-1190 г.) през българските земи вж: Златарски, В. Н. История на българската държава през средните векове. Т.2, С., 1934 г., Т. 3. Второ фототипно издание, С., 1994 г., Гагова, Кр. Кръстоносните походи и Средновековна България, С.2004г., Георгиев, Св. Император Фридрих Барбароса на Балканския полуостров и в българските земи- БИБ, 3, 1930, кн.2, с. 103-149, Данчева - Василева, А. Третият кръстоносен

описва положението на Византийската империя през 1189 г., Ансберт отбелязва: “В по-голяма част от България и откъм Дунава чак дотам, гдето той се влива в морето, господаруваха със своите власи някой си Калопетър Влах и брат му Асен”⁴. Неизвестният автор на “История на кръстоносците” пише, че Калопетър и брат му Асен “подчинили и владееха част от България около Дунава и части от Тракия”⁵. След като преминават р. Сава те стъпват “в пределите на Гръцкото кралство, т.е. България; и се разполагат на лагер при Белград”⁶. Кръстоносната армия следва главния път Ниш – София – Пловдив. Областта от Белград до Ниш те наричат “Българската гора”. За тях тя е “една твърде обширна гора, която се преминава за 4 дни по твърде тясна пътека”⁷. Пътят им преминава по “стръмните и трудни горски пътища”⁸, “през планински стръмнини и дълбоки долини”⁹. Авторът на “История на кръстоносците” говори за “една долина твърде стеснена в долната си част, в която от двете страни се издигали възвишения и която преминаха много трудно”¹⁰. След това те навлизат “Свети Василий, където се намираше крайният и най-укрепен проход на България”¹¹, “укрепен с крепости и кули”¹².

Ансберт отбелязва в своята “История”, че Филиппол е “... твърде добре защитен, както от самата природа, така и от човешка ръка ...”¹³. За Ричард от Лондон “... Този град, макар и наричан по-рано Пулпудева, получил наименованието си по името на римския император Филип, който пръв от всички императори станал християнин...”¹⁴. Почти всички летописци от този период определят Пловдив като “най-големия град на Македония” (Македония тук означава Тракия¹⁵, “първия град в Гърция”¹⁶, “богат и виден средищен град, разположен в началото на Македония”¹⁷. Това мнение се споделя и от летописците от XV в. По този повод Бертрандон де ла Брокиер пише, че е “...Главен град на Македония ..., разположен сред тази красива равнина на река Марица. Както някога, така и сега, той е доста голям град ... Имало е голяма крепост на един хълм, който се издига сред равнината във вид на тесен и дълъг полумесец ...”¹⁸.

поход в Тракия и съдбата на Пловдив през 1189-1190г. – сп.Родина, 1997, кн.І-ІІ, с.45-63., Койчева, Ел. Първите кръстоносни походи и Балканите.С., 2004г., Лишев, Стр. Третия кръстоносен поход и българите. – ИИБИ, 7, 1957г., с.205-236.

⁴ *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, ed. A. Chroust, *Monumenta Germaniae historica - Sscriptores (MGH, SS)*, Nova series, t.V, p. 27-37 - Латински извори за българската история (понататък ЛИБИ), Т.3, С., 1965, ер.2, с. 257.

⁵ *Historia peregrinorum*, ed. A. Chroust, *MGH, SS, Nova series*, V p.131-138 - ЛИБИ, Т.3, ер.1, с.227.

⁶ Пак там, с. 224.

⁷ *Annales Mediolanenses*. *MGH, SS, VIII*, p. 378-379 – ЛИБИ, Т. 4, С, 1981, с. 148.

⁸ *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, p.27-37- ЛИБИ, Т. 3, с. 259.

⁹ *Historia peregrinorum*, p. 131-138 – ЛИБИ, Т. 3, с. 228.

¹⁰ Пак там, с. 229

¹¹ *Historia peregrinorum*, p. 138-149 – ЛИБИ, Т. 3, с. 230.

¹² *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, p.27-37- ЛИБИ, Т. 3, с. 261.

¹³ *Historia de expeditione Friderici imperatoris*, p.37-48- ЛИБИ, Т. 3, с. 262.

¹⁴ *Ex Radulf de Diceto Imaginibus Historiarum*, ed W. Stubbs, *MGH, XXIII*, p. 200-201 – ЛИБИ, Т. 3, с. 304.

¹⁵ *Annales Pegaveinses*, ed. Vilmas, *MGH, SS, XVI*, p.266 – ЛИБИ, Т.3, с.205.

¹⁶ *Lamberti Parvi Annales*, ed. G. Pertz, *MGH, SS, XVI*, p. 649-650 – ЛИБИ, Т.3, с.206.

¹⁷ *Historia peregrinorum*, p. 138-149 – ЛИБИ, Т. 3, с. 232.

¹⁸ Бертрандрон де ла Брокиер, Задморско пътешествие - Христоматия по история на България, Т.3, С., 1971, с. 8

След като кръстоносците “превзехме и разрушихме град Филипи, разрушихме известната крепост Верм” (Верои, Бероя – дн. гр. Ст. Загора)¹⁹. Ансберт отбелязва, че “нашите завладяха твърде богатия град, наречен Верои, ... отстояващ от Филипопол на десет нашенски мили”²⁰. След това “имаше един град, разположен сред стръмни планини недалеч от Филипопол, на име Скрибенцион”. Той бил “твърде здраво укрепен както поради естественото си местоположение, така и със своите стени, снабдени с кули”²¹. В “Голям Кьолнски летопис” се споменава, че близо до Пловдив кръстоносците нападнали един манастир “и го намерили пълен с големи количества припаси”²². Според Ансберт той е разположен над “твърде укрепената и прочута крепост наречена Скрибенцион”²³. Авторът на “История на кръстоносците” съобщава, че завладели “около десетина града и принудили други два по-големи града Пермис”²⁴ и Брандевой, да се предадат²⁵. На три дни път от Филипопол за Адрианопол (Одрин) се намира град Близимос²⁶.

Участниците в Третия кръстоносен поход престояват значително по-дълго време на Балканския полуостров, отколкото армиите на първите два похода. Това им дава възможност да опознаят по-добре географията на района и да представят повече подробности²⁷. Въз основа на техните сведения може да се очертае територията на възобновената българска държава през 1190 г. Тя е включвала в своите предели цяла днешна Северна България от Видин и Западна Стара планина до Черно море, Добруджа и Тракия²⁸.

Информацията за българските земи се допълва от летописците на Четвъртия кръстоносен поход, преминали през българските земи през 1204 г. Безспорно най-добрият летописец е Жофроа дьо Вилардуен, написал “История на завладяване на Константинопол”. Той отбелязва всички градове и селища, които е вижда или за които е чува, а разстоянията между тях предава много точно. За българската държава той пише: “А тя (страната) беше планинска и с високи проходи”. Съобщава, че на четири дни път с кон от Одрин се намира, “планината на Влахия” (Стара планина)²⁹, а “на около девет дни далечина от Цариград, ...беше благородния град Финепол (Пловдив), който бе един от трите най-

¹⁹ Epistola de morte Friderici imperatoris, ed. A. Chroust, MGH, SS, Nova series. T. V, p.494 - ЛИБИ, Т. 3, с. 220.

²⁰ Historia de expeditione Friderici imperatoris, p.37-48- ЛИБИ, Т. 3, с. 265-267.

²¹ Historia peregrinorum, p. 138-149 – ЛИБИ, Т. 3, с. 233. Този град и крепост се отъждествяват от В. Н. Златарски с Асеновградската крепост и с Асеновград. Вж: Златарски, В. Н. История на българската държава ..., Т.3, с.31.

²² Annales Colonieses Maximii, ed. K. Pertz, MGH, SS, XVII, p. 797-798 – ЛИБИ, Т.3, с. 381.

²³ Historia de expeditione Friderici imperatoris, p.37-48- ЛИБИ, Т. 3, с. 267. В. Н. Златарски смята, че това е Бачковския манастир (Златарски, В. Н. История ..., Т.3, с. 31).

²⁴ Ансберт отбелязва Пернис (Historia de expeditione Friderici imperatoris, p.37-48- ЛИБИ, Т. 3, с. 268), вероятно е дн.

²⁵ Historia peregrinorum, p. 138-149 – ЛИБИ, Т. 3, с. 234. Пермис най-често се отъждествява с дн. Перушица, а Брандевой – със средновековната крепост Воден край едноименното село (сега Горни Воден) Койчева, Ел. Първите кръстоносни походи ..., с.163.

²⁶ Historia de expeditione Friderici imperatoris, p.48-64- ЛИБИ, Т. 3, с. 273.

²⁷ Гагова, Кр. Кръстоносните походи ..., с. 97.

²⁸ Златарски, В. Н. История на българската държава през средните векове. Т.2, С., 1934 г., с.472.

²⁹ Божилов. Ив. Жофроа дьо Вилардуен. Завладяването на Константинопол, С., 1985, с.13.

красиви (градове) на Константинополската империя”³⁰. От Финепопол, на “три лийо оттам” е Станимака, който беше твърде укрепен замък”³¹, а “на един ден път оттам е Близм (Близимос). Интересни сведения е оставил френският маршал за две черноморски селища. Първото е “Ферме, който беше красив и добре разположен; там извираше топли води – най-хубавите в целия свят”³². За второто пише: “Пребродихме цялата околност и взехме голяма плячка... и разруши един град, който се наричаше Акило”³³.

Жофроа дьо Вилардуен очертава територията, която е била под властта на българския владетел. Той пише, че още от времето, когато император Алексий IV Ангел е организиран експедиция, за да подчини западните (европейските) провинции, цар Калоян вече бил “завладял толкова тяхната земя, че бе станал един богат крал ... и от тази страна на ръкава Свети Георги, към запад, малко не достигаше, за да му отнеме той почти половината...”³⁴. Вилардуен известява, че “... цялата земя държеше Йоанис, кралят на Влахия и на България, ...Беше заел с всичките си войски цялата земя; и страната и градовете, и замъците държаха за него”³⁵. Латинците не запазват почти нищо “освен Константинопол и тези два града (Виза и Салембри)”³⁶.

Друг летописец на този поход е Робер дьо Клари, автор на “Завладяването на Константинопол”. Той отбелязва: “А Влахия е една много силна страна, цялата обградена от планини, така, че може да се влиза и излиза само през една теснина”, нейни съседи са куманите.³⁷ От неговият разказ става ясно, че той смята Балкана – Стара планина за южна граница на тази част на България, която нарича Влахия, и подчертава много удобния и стратегически характер³⁸. За нея той казва, че е “земя от владенията на императора”, нарича я “дива страна”, пътувало се през “кални и лоши пътища”³⁹.

Монахът Алберих от манастира “Троа Фонтен” отбелязва в своята хроника, че България се намирала между Унгария и Гърция, а “нейния град“ е Търново⁴⁰.

От това, което пишат летописците от този период, може да се допусне, че България се е простирала не само на север от Адрианопол, но и, че включва в своите територии и Родопите, или поне тяхната източна половина⁴¹. Този факт се потвърждава и от писмото на император Анри до неговия брат Готфрид, спо-

³⁰ Пак там, с.114.

³¹ Пак там, с.104.

³² Терме – при с. Банево, обл. Бургас - Гагова, Кр.Селища в хинтерланда на южночерноморските градове през XII-XIV в. - В: “Средновековна България и Черноморието”, С., 1982 г, с.133.

³³ Акиле - според Кр. Гагова това селище може да се идентифицира с Анхиало, но не изключва възможността да се обозначава Айтос (Гагова, Кр. Кръстоносните походи ..., с.151.

³⁴ Божилов. Ив. Жофроа дьо Вилардуен ..., с. 76.

³⁵ Пак там, с.111.

³⁶ Пак там, с.118.

³⁷ Примов, Б. Роберт дьо Клари и отношенията между България и Латинската империя. - ГСУ-ИФФ, 1946/1947, 43, с.15.

³⁸ Под Влахия в случая той разбира днешна Северна България (Примов, Б. Роберт дьо Клари и отношенията между България и Латинската империя ..., с.15).

³⁹ Пак там, с.27.

⁴⁰ Chronica Alberici monachi Trium Fontium. MGH, SS, XXIII, p. 885 – ЛИБИ, Т.4, с. 182.

⁴¹ Гагова, Кр. Някои сведения за историческата география на Тракия у Жофруа де Вилардуен, Векове, 1986, кн. 2, с.49.

ред което армията му преминала “през Адрианопол и твърде голяма част от България”, за да достигне през крепостите Ефраим и Мниак до Станимака⁴².

Във връзка с голямото татарско нашествие в Европа от 1241-1243 г., много от католическите монаси предприели далечни пътувания. Някои от тях преминали през българските предели, дават в своите доклади сведения за тях.

В пътеписа си “Пътуване до източните страни” монахът Гийом дьо Рубрук от 1253 г. посочва, че “отвъд Дунава към Константинопол се намирала Влахия, която била земя на Асен (тогавашния български цар Михаил Асен, 1246-1256 г.), и Малка България, чак до Славония – всичките им плащат дан...”. В друга част в пътеписа озаглавена “За Велика, Волжка България и Малка България”, той известява, че “Именно от тази Велика България са дошли тези българи, които са отвъд Дунава близо до Константинопол, които са в земята на Асен”, и добавя: “областите откъм Константинопол, които сега се наричат България, Влахия и Славония, някога са били византийски провинции”⁴³.

През XIV в. географската информация за българските земи се разширява, обогатява и разнообразява. Заслуга за това имат францисканските и доминиканските монаси, а и отчасти светски лица. В своите съчинения, писани по различен повод, те посочват съседите на Българското царство, отделни градове, крепости и основните пътища, използвани от кръстоносците, търговци и поклонници на Божи гроб⁴⁴.

От този период е едно “Описание на Източна Европа”, съставено през 1308 г. от неизвестен францискански монах от Далмация. В трактата за България пише, че “...България сама по себе си е голямо царство. Столицата пък на това царство е в големия град Видин. Царете пък на това царство всички се наричат Шишмановци... През средата на царството протича река Дунав, която тъй нараства от многото вливащи се в нея реки, та някъде обхваща нашир пространство от 14 левги...”⁴⁵.

Венецианският историк и географ от XIV в. Марино Санудо Торсело през 1321 г. съставил трактата си “Книга за тайните на верните на кръста”. В приложената към труда карта е написано: “На север е Дунав, разделян от Барбарико, където са българите, които са хуни, и те са Загора”. А в друг свой труд той – “История на империята Романия” – сочи, че владенията на България през 1327 г. стигнали до дунавските устия на север⁴⁶.

В “Пътеводител за предстоящия поход” (1332 г.) Гийом Адам отбелязва, че “... България е обширно царство, което обхваща повече от 20 дни път, надлъж ...”⁴⁷.

⁴² Buchon, J. A. C. Recherches et matériaux pour servir à l'histoire de la domination française aux 13-e, 14-e et 15 siècles dans les provinces démembrées de l'empire grec à la suite de la IV-e croisade. 2. Partite. Paris, 1840, p. 153-156 – ЛИБИ, Т.4, с.15; Гагова, Кр. Някои сведения за историческата география на Тракия у Жофруа де Вилардуен ..., с.49.

⁴³ В. Гюзелев смята, че тук под термина „Влахия = Земя на Асен се разбират териториите на българската държава на север от Дунава, а под „Малка България” – онези, които се намирали на юг от голямата река (Гюзелев, В. България в Средно – и Западноевропейската космографска и пътеписна книжнина от XIII-XIV в. – В: Общото и специфичното в балканските народи до края на XIX в. Сборник в чест на В. Тъпкова-Заимова, С., 1999, с.213.

⁴⁴ Пак там, с. 219.

⁴⁵ Пак там, с.215.

⁴⁶ Гюзелев, В. Българските земи в чуждестранните географски представи ..., с.19.

⁴⁷ Гюзелев, В. България в Средно – и Западноевропейската космографска и пътеписна книжнина ..., с.216.

Връщайки се от Ерусалим и Светата земя през 1385 г. двамата немски рицари Петер Шпарнау и Улрих фон Тенщед преминават през българските земи. Първият от тях е оставил кратко описание за страната: “Ще отбележа, че от Филіпопол (Пловдив) навлязохме в царството България и дойдохме до един град, който се нарича Тирнаго (дн. Велико Търново). Това е най-укрепеният град който съм виждал по-цялата земя. После от Тирнаго отидохме в един град, който се казва Свищов..., след което пристигнахме в страната Влахия...”. Този пътепис показва, че пътят от Цариград през Търново и Влахия е изглеждал за поклонниците на Божи гроб в Ерусалим по-сигурен и безопасен, тъй като турците очевидно са завладеят и контролират градовете и крепостите по важния диагонален път⁴⁸.

Немският рицар Ханс Шилтбергер, участникът в битката при Никопол (1396 г.), връщайки се от турски плен през 1427 г., прави описанието на страните, разположени между Дунава и морето. В него отбелязва: “Аз бях в три страни, които и трите се казват България. Първата лежи там, където се преминава от Унгария през Железни врата, и столицата и се казва Видин. Другата България лежи срещу Влашко и столицата и се казва Търново. А третата България лежи, където Дунав се влива в морето, и столицата и се казва Калиакра”⁴⁹.

В поемата си, посветена на Никополската битка, Петер от Рец определя за граница на Видинското царство “Железни врата” (между Турну Северин и Кладово)⁵⁰. Авторът на анонимен разказ за тази битка също отбелязва “Железни врата, която дели Унгария и България”, а най-известния град на България според него е Видин⁵¹.

Информацията за българските земи през този период се допълва от географските карти и портолани.

През XIII-XIV в. картографите не пропускат да отбележат българската държава на своите карти. Решителна роля за опознаването ѝ имат не само кръстоносните походи и широкото разпространение на богомилското движение в Западна Европа, но и увеличеният търговски обмен и връзките с италианските градове-републики. Ново положение е, че вече се придавала стойност предимно на контактната зона “суша-вода”. Това намерило своето пряко и косвено отражение и в новия тип карти, станали известни под името “портолани” (лонции) или “компасни карти”⁵². В тях се изброяват не само пристанищата и разстоянията между тях, но съдържат и данни за навигационната обстановка в конкретен район, наличието на препятствия (острови, плитчини, подводни скали), укрития, характера на дъното и дълбочината, дават съвети за акостиране и закотвяне и най-важните данни за ориентиране по посоките с точност до 15 градуса⁵³.

В мореплавателните карти България е обозначена с различни форми. Наред с *Bulgaria* и *Bulgarii* също така и *Volgaria*, *Bulgarie*, *Bulgarey*, *Bulgarei*,

⁴⁸ Пак там, с.218.

⁴⁹ Гюзелев, В. Българските земи в чуждестранните географски представи ..., с.23.

⁵⁰ Гюзелев, В. Средновековна България в светлината на нови извори, С., 1981, с. 111.

⁵¹ Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сборки и архиви. Т.2, С., 2000, с.118.

⁵² Бешевлиев, Б. Кръстопътно значение на Балканския полуостров отразено в старите географски карти (III - XIX в.) – В: Средновековните Балкани. Политика, религия, култура. С., 1999, 195.

⁵³ Димитров, Б. България в средновековната морска картография XIV – XVII в., С., 1984, с. 5.

Pulgarey, Vugaria, Wulgaria, Wulgarei, Zagora⁵⁴ и др⁵⁵. В тях местоположението на българската държава понякога се определя само в земите на север от Дунава (в т.нар. карта Верчели от кр. на XIII в., в картата на света от Пиетро Весконте от 1320 г. на Анджелино Дулсерт от 1339 г. и др.), а на друго място от двете страни на Дунава (като например в картата на Анджелино де Далорто от 1325 г., в анонимната карта на Черно море от 1351 г. и др⁵⁶. Джиовани да Кариняно в картата си на Европа и Средиземно море (от началото на XIV в.) изписва България северно от Одрин и тема Македония (в Тракия), от двете страни на Стара планина. В копието от XV в. на планиметрично-перспективната карта на средния и източния дял на Балканите, съставена между 1388-1393 г., (наричана още Парижка военна карта) има три надписа, свързани с етническата територия на българите. Два от тях са поставени над Скопие и над Пловдив, а третия над София⁵⁷.

Най-често в морските карти се споменава столицата Търново. За първи път тя се отбелязва в картата на Верчели, а през 1325 г. Анджелино де Далорто до името и е поставил знаме с монограм на Михаил Шишман (1323-1330)⁵⁸. Анджелино Дулсерт е означил столицата като укрепен град, разположен на “остров”, образуван от реките Drinago, един неин ляв приток (вероятно Янтра) и Дунав. Търновград е даден с рисуван условен знак, от който личи само кулата в средата, защото на това място пергаментът е повреден⁵⁹. И след падането на българската държава под османска власт някои италиански картографи продължават да отбелязват Търновград по-значителен по размери, от Цариград. С това се подчертава значението на българската столица като военен, политически и стопански център⁶⁰.

От селищата във вътрешността на страната сравнително по-често отбелязвани са София, Пловдив, Видин, Никопол, Дръстър и др.

Най-пълни в морските карти са данните за причерноморските селища. Имената на българските пристанища са предадени почти винаги деформирани, тъй като съставителите са набирали информацията директно на място, а не от литературни източници. Грешки се допускат и при копирането на по-стари карти. В посока от юг – север в картите са упоменати следните български пристанища: Агатопол-Ахтопол, Урдовиза, Asine, Еля, Ропотамо, Созопол, Скафида, Бургас, Анхиало (Поморие), Месемврия (Несебър), Емона, Виза (Вича, Вичина), Черни нос, Галата, Rosito (Rosico), Potamia, Варна, Кестрич (Кранево?), Кар-

⁵⁴ За това наименование на България вж: Гюзелев, В. Българската средновековна държава VII-XIV в.) – ИПр., 1981 г., №3-4, с.185-186, Иширков, Ат.Областното име Загорие или Загора в миналото и сега. – ИНЕМ, 5, 1925, с.80-88, Сакъзов, Ив. Областното име Загора по нови извори. В: Сборник в чест на Ат. Иширков, С., 1933,с.353-358.

⁵⁵ Коледаров, П. Средновековните карти като извор за българската история, Помощни исторически дисциплини, Т.4, 1986, с.168.

⁵⁶ Коледаров, П. Втората българска държава в старинните карти от XIII-XIV в. – Векове, 1973,4, с.15-26.

⁵⁷ Коледаров, П. Политическа география на средновековната българска държава, Т. 2, С., 1989 г.,с. 124; Коледаров, П. Военна карта на Балканите, съставена между 1388-1393 г. – ВИС, 4, 1975 г., с. 85-96.

⁵⁸ Коледаров, П. Втората българска държава в старинните карти ..., с.15-26

⁵⁹ Пак там, с. 20.

⁶⁰ Коледаров, П. Мореплавателни карти, наръчници и други свидетелства за международното значение на Втората българска държава. – В: Сб-к България в света от древността до наши дни. Т. 1, С., 1979 г., с.296.

вуна, Каварна, Калиакра, Laxilutico, Мангалия, Констанца, Zanauarda, Grossea, Малък Преславец, Маврокастро и др.⁶¹

§2. Плодородие и природни условия

Авторите на хроники, които преминават през българските предели изказват мнението, че българската държава “изобилства от планини”, “извънредно непроходими пътища”, “стръмни и трудни горски пътища”, които почти винаги обграждат “приятелски равнини”, пълни с благодат. Те не скриват своята антипатия към “гъстия и обширен лес”, наречен “Българска гора”, в която претърпели “най-големи неприятности”, “измъчили се в тая гора”. За тях българската земя е осеяна с “пусти места”, “криволичещи и досадни проходи”, планински урви и “клинсури, които били укрепени допълнително от българите” и максимално затрудняват рицарското войнство по пътя им. Но като се преминат тези “най-мъчно достъпните и последни проходи” се простирали “градините на Тракия”, “земя равна, плодородна и приятелска”, а оттам “чак до Константинопол пътя е равен и достъпен”.

В хрониките на кръстоносците може да се открие идеята, че те се опитват да обяснят някои особености в поведенческите характеристики на българското население с особеностите на природния географски и климатичен фактор⁶². Дръзкото им отношение към чужденците донякъде се обуславяло от непристъпността на земята им и суровите зими. Показателен в случая е разказът на Ричард от Лондон: “Недостъпните стръмнини на местността ги правели самоуверени и ги подтиквали към злодеяния”⁶³.

Тази мисли, между другото се споделят и от византийските автори. Това проличава от думите на Никита Хониат, според който въстанието на Асен и Петър дължало успеха си най-вече на непристъпната природа на Хемус. Именно тя карала българите да се чувстват горди, независими и сигурни в своя краен успех⁶⁴.

Почти всички чужди автори са впечатлени от богатството и плодородието на българските земи. Те изказват мнението, че тя е източник на всички природни блага и селскостопански продукти.

В своята “История” Ансберт по особен начин обрисова плодородната област Църквица. “В тази земя както умореният под сянката, както жадният на извора, така и войската бе облекчена от всички лишения чрез божествения благодат”⁶⁵. Авторът на “История на кръстоносците” допълва картината: ...“Това бе земя равна, плодородна и приятелска, гдето те намериха в изобилие овършаното жито, грозде, вече узряло за гроздобер, и всякакви блага”⁶⁶.

Голямо количество “жито, ечемик, брашно и вино” те откриват и при завладяването на Стара Загора⁶⁷.

Кръстоносците грабят от българските градове не само продукти, но и огромни количества, “до пресищане”, разнообразни дрехи и добитък⁶⁸. Плячката

⁶¹ Димитров, Б. България в средновековната морска картография ..., с.16-23.

⁶² Ангелов, П. България и българите в представите на византийците, С., 1999 г., с.31.

⁶³ Ex Radulf de Diceto Imaginibus Historiarum, ed W. Stubbs, MGH, XXIII, p. 200-201 – ЛИБИ, Т. 3, с. 303.

⁶⁴ Ангелов, П. България и българите в представите ..., с.31.

⁶⁵ Historia de expeditione Friderici imperatori, p.37-48 - ЛИБИ, Т. 3, с. 262.

⁶⁶ Historia peregrinorum, p. 138-149 – ЛИБИ, Т. 3, с. 232.

⁶⁷ Historia de expeditione Friderici imperatori, p.37-48 - ЛИБИ, Т. 3, с. 267.

Божилков, Ив. Жофроа дьо Вилардуен, с. 59.

била толкова много и разнообразна, че “старателно изработени килими и копринени дрехи не се смятаха за някаква ценност”. Неизвестният автор на “Историята на кръстоносците” отбелязва, че в кръстоносната войска започнало “да се шири разкошът и високомерието поради изобилието от земни блага”⁶⁹.

В началото на XIV в. неизвестен францискански монах съставя “Описание на Източна Европа”. Съдържащото се в него описание на България и нейните природни богатства е определено като най-сбитото и хубаво в цялата чужда средновековна книжнина⁷⁰. В него се казва: “...Земята е много широка, просторна и хубава. Напоява се от десет плавателни реки, осеяна е с живописни гори и дъбрави, изобилства с хляб, месо, риба, сребро и злато и много стоки, предимно восък и коприна. Впрочем в нея има много сребърни рудници и всички реки влачат също пясък, смесен със злато. През средата на царство протича река Дунав, която нараства от много вливащи се в нея води, та някъде обхваща на шир пространство от 14 левги. Животните носорог, тигър и бобър прекомерно изобилстват в тази страна, която е нито планинска, нито пък много равнинна..”⁷¹.

В повечето творби, написани във връзка с подготовката на кръстоносен поход, авторите препоръчват на организаторите да преминават през българските земи. Тук според тях “лесно ще си набавим зърнени храни, брашно и месо”⁷². Съществуват обаче разкази, в които се споменава за трудностите при снабдяването с храни и припаси. Ето какво пише в поемата на неизвестен поет от Регенсбург:

“В земите на познатата България
храна им трябваше, защото
и хлябът свърши, и брашното....”⁷³.

В такъв случай може да се каже, че западните автори умишлено са пропагандирали изобилието от селскостопански продукти и природни блага, с цел да стимулират мнозина да поемат дългия и пълен с неприятности път към Божия гроб, през Балканския полуостров, независимо от пречките на местното население⁷⁴.

За разлика от подробните споменавания на летописците за природните блага на българската земя те рядко дават сведения за природните явления, за климата и пр. Изключение в това отношение прави само Анри дьо Валансиен, който е автор на “История на император Анри”. Така например в разказа си за сражението при Пловдив, той дава подробности за състоянието на времето и пейзажа. “Денят беше хубав и ясен, полето така равно, че нямаше никакво препятствие, нито нещо друго, което би могло да ги безпокои”⁷⁵. На друго място отбелязва: “Тази сутрин поради мекостта на времето птичките пееха ясно и весело всяка по свой начин”, Валансиен “никога не е виждал ден по-хубав ден от

⁶⁸ Historia de expeditione Friderici imperatori, p.37-48 - ЛИБИ, Т. 3, с. 267.

⁶⁹ Historia peregrinorum, p. 138-149 – ЛИБИ, Т. 3, с. 234.

⁷⁰ Гюзелев, В. Българските земи в чуждестранните географски представи ..., с.19.

⁷¹ Пак там.

⁷² Гюзелев, В. България в Средно – и Западноевропейската космографска и пътеписна книжнина ..., с.216.

⁷³ Гюзелев, В. Самият Търновград ще разтръби победите, (Средновековни поети за България), С.,1981 г., с.16.

⁷⁴ Ангелов, П. България и българите в представите ..., с.43.

⁷⁵ Жуглев, К. Принос към историята на средновековна България въз основа на хрониката на Хенрих дьо Валансиен. – ГСУ ИФФ, 1940/1950, 46, с. 59.

този”⁷⁶. “Денят беше хубав, равнината така гладка, че нямаше ни хълм, ни долина, ни трап”⁷⁷.

Тежко изпитание за кръстоносците в българските предели се оказват суровите зими. Ансберт разказва, че се наложило да изчакат във Верои “докато хубавата пролет прогони суровия зимен вятър”⁷⁸. Освен за “безумната зима с несравним студ” те споменават и за други трудности, породени от климата. От “Голям Кьолнски летопис” се научава за едно голямо наводнение – “в лагера пък поради поройни дъждове станало толкова голямо наводнение, че кръстоносците били принудени да влязат в града (Пловдив)”⁷⁹. За подобно бедствие разказва анонимният автор на “История на кръстоносците”. Той пише, че преди да навлязат в град Роса, “те понесоха твърде много неприятности в лагера, тъй като настана прекомерен студ и паднаха проливни дъждове....., поради това някои... бяха замръзнали и измрели от студ”⁸⁰.

За природно явление дъжд, преминаващ в сняг се “оплакват” и византийските войски, поемали пътя към българските предели. Техните разкази са осеяни с негативи относно неприятните изненади, сполетели ги по време на поход. Понякога при описанието на българската природа те хиперболизират, с което имат за цел да засилят отрицателната представа за българите, а много често те търсят оправдание за несполуките си именно с труднодостъпността в съчетание с лошия климат⁸¹.

Образът, който кръстоносците оставят за българската природа е въз основа на преживените “най-големи неприятности и опасности” по основния път, по който те преминали, тук те “прекарвали като в пещта на мъченията. В “земите на България” те открили в огромни количества “жито, вино, масло и всякакви храни”, а по пътя си заграбвали множество “овце, волове, свине, коне, магара”.

* * *

Анализът на използваните извори посочва, че интересът на западните летописци, историци, пътешественици и пр. към българите и тяхната земя, се проявява в определени политически моменти и ситуации, като например кръстоносните походи, татарските нашествия, сключване на църковна уния или търговски договор, проникването на богомилството на Запад и връзките на неговите последователи с българските еретици, османските нашествия и пр. Именно тогава “западният човек” опознава българските предели.

Западноевропейските автори очертават приблизително една обширна територия на българската държава. Според техните разкази тя включва в пределите си земите от Видин и Западна Стара планина до Черно море, Добруджа, Тракия, а в някои географски карти тя се поставя на север от Дунава. В приведените извори държавата на българите се обозначава с различни имена. Наред с наименованието България се срещат Влахия и Загора. Интересни и разнообразни сведения оставят за различни градове, крепости и главни пътища. Най-пълни данни за българските черноморски градове и пристанища се съдържат в мореплава-

⁷⁶ Пак там.

⁷⁷ Пак там, с.49.

⁷⁸ Historia de expeditione Friderici imperatori, p.37-48 - ЛИБИ, Т. 3, с. 265.

⁷⁹ Annales Colonieses Maximi, ed. K. Pertz, MGH, SS, XVII, p. 797-798 – ЛИБИ, Т.3, с. 382.

⁸⁰ Historia peregrinorum, p. 149-152 – ЛИБИ, Т. 3, с. 244.

⁸¹ Ангелов, П. България и българите в представите ..., с.35.

телните карти. От вътрешността на държавата, освен столицата Търново, най-често се споменават София, Пловдив, Видин, Никопол, Дръстър и др.

Данните от използваните известия, позволяват да се направи извода, че земята на българите поражда противоречиви чувства у ”западния човек”. От една страна той се възхищава от плодородието ѝ, но от друга страна изпитва ”страх и ужас” от нейните ”извънредно непроходими пътища” и ”пусти места”. Не само природната среда, но и особеностите на климата се оказват сериозна преграда за преминаващите чужденци през българската държава.

Интересът към българската държава не секва с падането ѝ под османска власт, като летописци, историци и пътешественици продължават да допълват сведенията си за нея. И през следващото столетие западните автори разкриват в своите творби впечатленията си за българските земи и най-вече нейните природни дадености. Летописците посочват местоположението на България, териториални граници, знаят как се нарича населението и неговите съседи, отбелязват редица градове и пристанища и пр. Достойното място, което заема в творбите на западноевропейските автори българската държава, говори за важното геополитическо положение, което заема на Европейския континент.

Използвана литература

1. Ангелов, П. България и българите в представите на византийците. С., 1999 г.
2. Бешевлиев, Б. Кръстопътно значение на Балканския полуостров отразено в старите географски карти (III-XIX в.) – В: Средновековните Балкани. Политика, религия, култура. С., 1999 г., с.193-203.
3. Бешевлиев, Б. Старите географски карти до XIX в. като извор за историята и историческата география на българските земи. Помощни исторически дисциплини, Т.5. 1991 г.с.129-139.
4. Божилов, Ив. Жофроа дьо Вилардуен. Завладяване на Константинопол. С., 1985 г.
5. Гагова, Кр. Кръстоносните походи и Средновековна България. С., 2004 г.
6. Гагова, Кр. Някои сведения за историческата географи на Тракия у Жофроа де Вилардуен., Векове, 1986, кн.2. с.48-53.
7. Гагова, Кр. Селища в хинтерланда на южночерноморските градове през XII-XIV в. – В: „Средновековна България и Черноморието”, С., 1982 г., с.130-135.
8. Георгиев, Св. Император Фридрих Барбароса на Балканския полуостров и в българските земи- БИБ, 3, 1930, кн.2, с. 103-149.
9. Гюзелев, В. България в Средно- и Западноевропейската космографска и пътеписна книжнина от XIII-XIV в. – В: Общото и специфичното в балканските народи до края на XIX в. Сборник в чест на В. Тъпкова – Заимова. С., 1999 г., с.212-220.
10. Гюзелев, В. Българската средновековна държава VII-XIV в.) – ИПр., 1981 г., №3-4, с.185-186.
11. Гюзелев, В. Българските земи в чуждестранните географски представи през XIII – началото на XV в. – В: ВИС, 53, кн.2, 1984 г., с.17-26.
12. Гюзелев, В. Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви. Т.2, С. 2000 г.
13. Гюзелев, В. Самият Търновград ще разтръби победите. (Средновековни поети за България), С., 1981 г.
14. Гюзелев, В. Средновековна България в светлината на нови извори. С., 1981 г.

15. Данчева - Василева, А. Третият кръстоносен поход в Тракия и съдбата на Пловдив през 1189-1190г. – сп.Родина, 1997, кн.І-ІІ, с.45-63.
16. Димитров, Б. България в средновековната морска картография XIV- XVII в. С., 1984 г.
17. Жуглев, К. Принос към историята на средновековна България въз основа на хрониката на Хенрих дьо Валансиен. – ГСУ – ИФФ, 1940/1950 г., 46, с.1-118.
18. Златарски, В. Н. История на българската държава през средните векове. Т.2, С., 1934 г., Т. 3. Второ фототипно издание, С., 1994 г.
19. Иширков, Ат. Областното име Загорие или Загора в миналото и сега. – ИНЕМ, 5, 1925, с.80-88.
20. Койчева, Е. Първите кръстоносни походи и Балканите. С., 2004 г.
21. Коледаров, П. Военна карта на Балканите, съставена между 1388-1393 г. – ВИС, 4, 1975 г., с. 85-96.
22. Коледаров, П. Втората българска държава в странните карти от XIII-XIV в. – Векове, 1973 г., 4, с.15-26.
23. Коледаров, П. Мореплавателни карти, наръчници и други свидетелства за международното значение на Втората българска държава. – В: Сб-к България в света от древността до наши дни, Т.1., С., 1979г., с.290-298.
24. Коледаров, П. Политическа география на средновековната българска държава.Т. 2 С., 1989 г.
25. Коледаров, П. Средновековните карти като извор за българската история, Помощни исторически дисциплини. Т.4, С., 1986 г. с.152-173.
26. Лишев, Стр. Третия кръстоносен поход и българите. – ИИБИ, 7, 1957г., с.205-236.
27. Примов, Б. Роберт дьо Клари и отношенията между България и Латинската империя. – ГСУ-ИФФ, 1946/1947 г., с.1-39.
28. Сакъзов, Ив. Областното име Загора по нови извори. В: Сборник в чест на Ат. Иширков, С., 1933,с.353-358.